

Latin feliratos emlékezethelyek Debrecenben

Gesztelyi Tamás

klasszika-filológus, professzor emeritus, Debreceni Egyetem

Talán kérdezhetné valaki, mit keresnek itt és most a latin nyelvű feliratok, vagy egyáltalán a latin nyelv. A 16. sz. közepén megalapított Schola Debrecina tannyelvé természetesen a latin volt, ahogy akkor egész Európában. Mily könnyű dolga is volt az európai egyetemekre látogató kollégiumi diákoknak, hogy ott második anyanyelvüket, azaz az alma mater nyelvét használhatták. A tankönyvek és a szakkönyvek természetesen ugyancsak latinul készültek.

Magyarországra az európai kultúrát a kereszténység hozta be. Ennek pedig a hivatalos nyelve a latin volt, miként a tudománynak és az irodalomnak is. A latin nyelvnek volt még egy másik fontos szerepe is a magyar nép történetében. A Habsburg beolvasztó politikai törekvésekkel szemben a köznemesség ellenállási mozgalmának kifejezője lett. Így szinte második anyanyelvvé vált, és ennek tudható be, hogy hegemoniája oly sokáig megmaradt hazánkban. Jó képet ad a különböző nyelvek küzdelméről pl. a Debreceni Kollégium tananyaga. Itt a latin nyelv a 18. századig szinte egyeduralkodónak volt tekinthető. A német nyelv oktatása csak 1769-ben indul meg, de ekkor is nehezen. A magyar nyelv térhódítása még ennél is később kezdődött. A főnévkönyveket (névjegyzékeket) csak 1844-1845-től vezették magyarul. Majd 1871-ben jogerőre emelték, hogy a főiskolai tisztviselők beiktatás kori tudományos értekezésüket latin helyett magyarul mondják el. A magyar tannyelv behozataláról 1795. április 24-én történt végzés. Fő szorgalmazója Domokos Lajos volt. Ez persze nem jelentette a latin nyelv teljes mellőzését. Az ünnepélyes alkalmakra szóló feliratokat, emlékezethely jelölőket egész a 20. század közepéig szívesen írták latinul.

A feliratok többsége a város nagyfontosságú középületein volt elhelyezve. Ezek közül a legrégebbi, az eredetileg Szent Andrásról elnevezett templom volt. A 13. századból származó épületet 1564-ben tűzvész rongálta meg, de 1628-ban késő gótikus stílusban helyreállították. Ez az értékes műemlék 1802-ben a hasznavehetetlenségig leégett. Ezután építették alapjaira a mai Nagytemplomot. A lebontás előtti rajzból megállapítható, hogy 6-6 faragott kőpillérrel 3 hajóra tagolt csúcsíves templom volt. Az 1628-as újjáépítést Rákóczi György komoly segítséggel segítette. Egyik ajtó felett, melyet ő készíttetett, volt egy tojásdad márványlapon a következő felirat (Szűcs 1, 1871, 267 sk.):

SPECTABILIS AC MAGNIFICVS
D(OMI)NVS DN GEORGI RÁKÓCZY DE
FOELSOE VADÁSZ SVPRE CO(M)ES COMIT(A)T(IS)
BORSOD HAS ANTAS IN GLORIA(M) DEI ET
ORNAMENTVM TEMPLI DEBRECENIENSIS
RENOVATI ANNO 1628 FIERI FECIT.
ROM 9, V. 16: NON EST VOLENTIS
NEQVE CVRRENTIS SED MISERENTIS DEI.

(Tekintetes és nagyságos felső-vadászi Rákóczi György Borsod megyei főispán úr készítette ezen ajtófeleket Isten dicsőségére, és az 1628. évben megújított debreceni templom ékesítésére. Pál apostol Rómabeliekhez küldött levelének 9. része 16. verse: Nem azé /a kegyelem/, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.)

E bibliai mondat volt jeligéje Rákóczi Györgynek. A kis fekete márványtábla még ma is megtalálható a Református Kollégium Múzeumában.

A Szent András templomtól nyugatra egy különálló torony állt. Vakolatlanul hagyott veres téglái miatt Verestoronynak hívták. Ebben volt az ugyancsak Rákóczi György által ajándékozott harang egészen 1802-ig. E tornyot a harang elhelyezése céljából építették fel 1642-ben. E harangnak külső oldalán egész sor latin felirat volt olvasható. Ezekből mindössze egyetlen részlet maradt meg, a harang külső közepéből kivágott ovális darab, mely ma is a Református Kollégium Múzeumában látható. Rajta a Rákóczi család címere van ábrázolva, mégpedig: hármás halom felett egy kerék, s a felett szárnyát szétterjesztő, s jobb lábával kardot szorító sas, e körirattal (Szűcs 1. 1871, 294):

GEORGI RAKOCZY D(EI) G(RATIA) PRINCEPS TRANSSILVANIAE
PART(IUM) REGN(I) HVNG(ARIAE) D(OMI)NVS ET SICVL(ORUM)
COM(ES)

(Rákóczi György Isten kegyelméből erdélyi fejedelem,
Magyarország részeinek ura, és a székelyek grófja.)

A címer alatt négyszögbe foglalva Rákóczi György jelmondata olvasható:

NON EST CVRRENTIS NEQVE VOLENTIS, SED MISERENTIS DEI.

(Nem azé /a kegyelem/, aki azután fut, sem azé, aki azt óhajtja, hanem azé, aki nek a könyörülő Isten adja.)

A város legrégebbi épületeinek egyike a Református Kollégium. A helyén már 1312-ben letelepedett egy Ferenc-rendi iskola. Az intézményt a mai funkciójában 1538-ban alapították meg, a város birtokába pedig 1556-ban ment át. A debreceni nagy tűzvészek ezt az épületét sem kímélték, s a mai alakja már a 19. század elején jött létre.

A Kollégiumban van elhelyezve egyik leghíresebb tanárának, Hatvani Istvánnak a sírköve. A nagynevű professzor 1718-ban született Rimaszombatban.

Előbb Debrecenben, majd Baselben tanult, ahol orvosi ismereteket szerzett. 1749-től 1786-ig a mértan és a filozófia országos, sőt európai hírű tanára Debrecenben. Leydenben jelent meg elsőrangú természettana 1748-ban az *Institutiones Physicae*. A kollégiumi természettani múzeum számára értékes fizikai eszközöket szerzett be. Felvilágosodott szellemű, a diákságot segítő férfiú. Mint orvos elsőrangú hírben állt. Művei többnyire latinul jelentek meg, s így a tudósvilág előtt könnyen ismertté lett. Komoly munkásságot hagyva maga után, 1786. november 16-án halt meg. Sírkövére a következő feliratot vésték (Lósy-Schmidt 1931, 142 skk.):

α ω
 D. O. M. S.
 STEPHANVS [HATVANI]
 MED. DOCT. PHIL. ET MATH. IN COLL. REF.
 DEBRECINENSI PROFESSOR
 I.COTTVS. BIHAR. T[AB.] JVD. ADSESSOR
 HIC IACET
 NATVS AN. 1718. RIMASZOMBATINI
 LITTERIS IMBVTVS LOSSONT[ZINI]
 ERVDITIS DEBRECINI ACAD[EMIAS]
 HELVET. ET BATAV. SALV[TAVIT BASILEAE]
 VERB. DIV. MIN. ET [MED. D. CREA]
 TVS [REDVX PROFESSORIS M]VNERE
 [PER. AN. XXXVII. FVNC]TVS EST FELICITER
 [DENATVS AN. MDCCLXXX]VI. [D. XVI. NOV.]
 [VIXIT AN. LXVIII.]
 [CVI HOC] MONVMENTVM
 [VXOR] MARIA CSATARI
 FILIAE MARIA ET IVLIANA
 FILII PAVLVS ET STEPHANVS
 L L M M Q P P

A felirat elején látható két görög betű (alfa és ómega) az örökkévalóságot jelentik. A következő négy rövidítés *Deo Optimo Maximo Sacrum* (a legjobb és legnagyobb istennek /emelt/ szent áldozat). Majd a név következik. A római sírkövek mintájára Weszprémi István – aki a feliratot megfogalmazta, és orvostörténeti munkájában le is írta – felsorolja a halott nevének nominativusos alakja után a hivatali tisztségeket és a címeket, melyek után a szokásos befejező formula, a *hic iacet* (itt nyugszik) következik. Ezután a halott életkorára, a hazai és külföldi iskolákban, egyetemeken folytatott tanulmányaira, tanári működésére, halálának időpontjára vonatkozó adatok következnek, és végül a síremlék felállítóinak nevei, a halotthoz való viszonyuk feltüntetésével. A sírkő alján pedig – az utolsó sorban – a *libens laetus, moeste maerensque praepositus* (szívesen, kész-

ségesen, szomorúan és gyászosan elhelyezve) rövidítései olvashatók. A betűk gyakorlatlan mesterre vallanak alakjuk szabálytalanságai miatt.

Hatvani sírköve csak alig másfél évtizedig állott sírja felett. Az 1802-es tűzvész alkalmával a temető egy részét házhelyeknek szétosztották, s ennek Hatvani síremléke is áldozatul esett. Így az ott épülő házba – a rézsútosan kettétört követ – beépítették kerékvetőnek. Szerencsére az írásos oldalát befelé helyezték. A házat 1883-ban kőművesek javították, s május 24-én az éppen arra járó Zimmermann Gyula reáliskolai tanárnak megmutatták a két követ. Ő a betűk tisztogatásával kivette, hogy e férfiú egykor a debreceni főiskolán a filozófia és a matematika professzora volt. Zimmermann ezt mindenekelőtt Kovács Jánossal a múzeum szertárnokával közölte. Miután beszállították, Nagy Pál kollégiumi tanár - aki mindig büszke volt, hogy Hatvani tanszékén ül – fáradságos munka után rájött, hogy a sírkő Hatvanié volt. A szögletes zárójelbe tett szövegrészek ugyanis olvashatatlanok voltak. A síremlék elhelyezésére 1887-ben került sor, a Kollégium második emeleti folyosójának az imaterem és a könyvtár közötti részén, a lépcsőház pillérei által alkotott fölkében. Sajnos az eredeti felirat 399 betűjéből 116 teljesen elpusztult. A végleges restaurációt dr. Lósy-Schmidt Ede végezte el 1928-ban.

Debrecen életének egyik jelentős emléke az Arany egyszarvúhoz címzett patika, mely ma a Déri Múzeumban, teljes felszerelésével kiállítva látható. A rekonstruált bejárat alacsony ajtónyílásának kőből faragott szemöldökgerendáján ez olvasható: BENEDICAT DOMINVS INTROITVM ET EXITVM TVVM 1582. (Áldjon meg az Isten bejöveteledkor és távozásodkor 1582.) „Ez az ajtószemöldökkő állítólag a régi városházába volt beépítve, de már ott is másodlagos helyen. Egykor valamelyik gyógyszerár bejáratát díszítette. Fölötte a falban kőbe faragott Z. A. 1773. monogram, mely Zeininger Antal gyógyszerész nevét jelenti.” (Söregi 1939, 161 skk.) A stilszerűen kiképzett intim kis helyiségben látható az Arany egyszarvú gyógyszerár 1772-ből való egykori felszerelése és berendezése. Az első gyógyszerárat maga a város alapította a 17. sz. végén. A második gyógyszerár volt az Arany egyszarvú, a régi Cegléd utca 3., ma Kosuth utca 6. alatti öreg sarokházban. Ennek 1850 előtti berendezéséből maradtak fenn a kiállított tégelyek, üvegek, festett szekrények (Dankó 1978, 98).

Az eddig megismert emlékek a 16-18. század közötti időszakból többnyire a református egyházzal kapcsolódtak. A katolicizmus beáramlását azonban még a nyakas debreceni polgárok sem tudták megakadályozni, legfeljebb késleltetni. Csáky Imre gróf, váradi püspök és bíboros a maga költségén kezdte meg egy katolikus templom építtetését. Az impozáns barokk épület kapuját korinthoszi félpillérektől szegélyezett oszlopok keretezik, felette gróf Csáky Imre bíborosi kalaptól koronázott színes címere. A kapu fölötti gerendázaton a következő felirat olvasható (Szűcs 3, 1873, 750 sk.; Liszt-Süsmeghy 1930, 34):

CENTENIS SEXAGINTA OCTO ANNIS ORTHODOXAE CATHOLICAE
RELIGIONIS
PIETATE DEBRECZINO REIECTA NVNC VERO EXIGENTE INDVSTRIA
EMERICI CARDINALIS CSAKY RVRSVS REDVCTA
SANCTIVSQVE INCLARENTE PIA EIVSDEM LIBERALITATE
EXTRVCTA FVIT HAEC EMINENS ECCLESIA RELIGIONIS

REGVLARIBUS A SCHOLIS PIIS NVNCVPATIS.

(A 168 éven át Debrecenből száműzött igaz hitű katolikus vallás most Csáky Imre bíboros sikeres törekvése révén visszatér, és még szentebbül ragyog fel, az ő kegyes adakozásából épült ez a kitűnő egyház, a kegyes tanító-rendi szerzetesek számára.)

A templom hajójában két sírtábla van, mégpedig az első mellékoltárok pillérein jobbról, illetve balról (Gesztelyi 2008, 61. sk.). A baloldali Sándor Zsuzsannáé, Baranyi Miklós feleségéé. Ez a Baranyi Miklós beletartozott a híres Baranyi (váradi és micskei) családba. Miklós, aki 1717-től 1725-ig bihari alispán, katolizált, és 1756-ban katolikusként halt meg. Második felesége volt Sándor Zsuzsanna, akinek vöröses márvány sírtábláján legfelül a nemesi címer látható, alatta pedig a következő latin felirat:

STA VIATOR
LACHRYMAS CONTINE
NON PIANCTV SIQVIDEM SED PLAVSV PROSEQVENDA EST
QVAE SAXO HOC TEGITVR
GENERE ET GENIO PERNOB. D. SVSANNA SANDOR
SPECTAB. AC GENEROSI D. NIKOLAI BARANYI
EXCELSAE TABVLAE VII VIRALIS, ASSESSOR ET LOCVLV
COMITATVS BIHARIENS VICE COMITIS EMERITI
PER XXVI AN. VTRIVSQUE FORTVNAE SOCIA
QVAE ILLI BEATA FIDELITATE ERGA VIRVM
PIETATE IN PAVPERES PRVDENTIA ET PVDICITIA IN OMNE
XLV ANNOS IN EXEMPLVM NATA
POSTEA QVAE DIVTVRNA PHISIA ALIQVID SVI IN MORTE
PRAEMISSAE
ANTE FATALEM HORAM RECTVM DEI CVLTUS PONTE
PROFESSA
ET SACRIMENTORVM VIRTUTE ROBORE ITA
ALIOS ETIAM IN IPSO AGONE AD XII FIDEM SERIO HORTATA
STVPENDO HOC OSTENTO SIBI ALIIS VIAM
AD PATRIAM COMMVNIVIT III IDVS MART MDCCXXXIII
CVIVS MEMORIA IN BENEDITIONE SIT.

(Állj meg utas! Tartsd vissza könnyeidet. Valóban nem megsiratni, hanem megtapsolni kell azt, akit ez a kő takar nemzetségre és jellemére nézve nagyon kiváló Sándor Zsuzsanna úrnót. Nemes és nemzetes Baranyi Miklós úr a hétszemélyes tábla helyettesének és vádlójának, Bihar vármegye kiszolgált alispánjának 26 éven keresztül jó és balsorsban társa, aki mély hűséggel férje iránt, jósággal a szegények iránt, okossággal és szemérmességgel minden dologban, 45 évvel ezelőtt született, aztán valamilyen ismeretlen, hosszantartó betegségtől halálba küldetve a végzetes óra előtt Isten igazságát önként belátva meggyónva és a szentségek erejével megerősítve másokat haldoklásban is a 12 hűségre buzdítva bámulatra méltóan megmutatván mind magának, mind másoknak a haza vezető utat 1733. március 13-án. Áldott legyen az emlékezte!)

A jobboldali mellékoltár pilléréen szép, barokkdíszítésű márványlap emlékezik meg báró Boseori Ferenc altábornagyról. A tábla legnagyobb részét a díszítés foglalja el. A dísz középpontját egy viszonylag egyszerű pajzs alakú címer alkotja, ezen korona. A korona jobbszélén egy oroszlán ágaskodik, balszélén egy ember áll feltartott karddal. A címer mindkét oldalán sűrűn elhelyezett fegyverek láthatók. Ágyúcső, ágyúgolyók, lándzsa, kard, zászlók, trombita. A címer alatt egy dob, egy zászló és középen egy vaskereszt látható. Legalul pedig karéj alakban a következő latin felirat olvasható:

D. O. M. S.

HIC IACET E. I. D. FRANCISCVS L. BARO DE BOSEORI
I. O. MILITARIS M. THERESIAE AVGVSTAE EQVES
S. C. R. A. M. CAMPI MARESCHALLVS LOCVM TENENS ET
MAIORIS DIVISIONIS EQVITVM MAGISTER VIXIT

ANNOS LX OBIIT VIII. MARTII MDCCLXXV

(A D. O. M. S. a már előzőekben említett Deo Optimo Maximo Sacrum rövidítése. Itt nyugszik nagyságos és méltóságos báró Boseori Ferenc úr, a felséges Mária Terézia rend első osztályú lovagja, helyettes tábornagya és lovashadosztály parancsnoka. Élt 60 évet. Meghalt 1775. március 8-án.)

A 19. század közepétől már ritkábban találkozunk latin feliratokkal. Ezek főleg olyan emlékművek, melyek valamilyen jelentősebb történelmi eseményt örökítenek meg. Elsőként – mint legkorábbit – I. Ferenc József emléktábláját említhetjük. 1852. június 17-én országos körútja alkalmával a császár Debrecen is meglátogatta. Megszemlélte a református főtanodát, a könyvtárat és az ifjúságot. Ennek az emléket őrző egy a Kollégium műemlékkönyvtárában egy falmélyedésben elhelyezett tábla. A fehér márvány lapon arany betűkkel latin szöveg

olvasható: megemlékezés Ferenc József 1852-es debreceni látogatása alkalmából. A felirat szövege a következőképp tagolódik:¹

SEMPITERNAE
 FAUSTISSIMI DIEI
 MEMORIAE,
 QUO
 SPLENDIDISSIMAE PRAECONIS FAMAE STIRPIS HABSBURGICAE
 SATA IN GLORIAM MAJORUM,
 ADULTA IN SALUTEM POPULORUM
 PROPAGO LAETISSIMA,
 AUGUSTISSIMUS DOMINUS IMPERATOR ET REX
 FRANCISCUS JOSEPHUS I-MUS,
 ALACRI VIRENS JUVENTA,
 VIRILIBUS CONSPICUUS ANIMIS,
 MATURO GRAVIS CONSILIO,
 PECTORE MUNITUS CORDATO,
 ET
 LAUDIS RERUM GERENDARUM AMORE FOECUNDO,
 HISQUE EXPLENDSCENS VIRTUTUM OPIBUS,
 IMPERII AMPLISSIMI
 PRAESIDIUM AC COLUMEN FIDISSIMUM JUXTA AC FIRMISSIMUM,
 DUM
 PRISCAM AVORUM ATAVORUMQUE CURAM
 GENTEM HUNGARAM,
 HAVENTEM MULTA,
 INDIGENTEM PLURA,
 SPERANTEM PLURIMA,
 AD NOVUM EAM DECUS EXCITATURUS
 CLEMENTISSIMA IN SUOS PROPENSIONE
 (SOSPITATOR) INVISERET,
 IN ITINERE FELICISSIMIS AUSPICIIS HOC NOMINE SUSCEPTO,
 LARES DEBRECINOS
 FIXUMQUE HEIC DOMICILIUM HOCCE MUSARUM,
 PERENNE MENTIS TENERAE IN ARTES OPTIMAS
 AC STUDIA HUMANITATIS DOCUMENTUM,
 PRAESENTI AC PROPITIO NUMINE BEAVIT,
 RELIGIOSA PIETATE

¹ A kéziratban fennmaradt eredeti szöveg: 1852. júl. 13. TtREL II. 1. c. 5/1384. A feliratos tábla megtekintésében Gáborjáni Szabó Botond múzeumigazgató úr volt segítségemre.

SACRUM.
DEBRECINI
XIII-A CALEND. JULII. MDCCCLII

(Örök emlékezetére annak az igen örvendetes napnak, amelyen a dicsőségekben legragyogóbb hírű Habsburg nemzetség legörvendetesebb ivadéka, aki az ősök dicsőségére fogant, a nemzetek üdvére serdült fel, a legfelségesebb úr, császár és király, I. Ferenc József, akiben buzgó ifjúság virul, aki férfias erényekben jeleskedik, akinek érett gondolkodása tekintélyt parancsol, akit a bölcsessége és az államügyek intézésének dicsősége iránt táplált kiapadhatatlan szeretete tesz erőssé, aki ezeknek az erényeknek a bőségével tűnik ki fényesen, a leghatalmasabb birodalom őre és leghűségesebb és legszilárdabb támasza, míg az elődök és ősök régi gondját, a magyar nemzetet, amely sokra áhítozik, még többet nélkülöz, és a legtöbbet remél, hogy azt új dicsőségre emelje, az övéi iránt érzett legkegyesebb hajlandósággal üdvözítőként meglátogatta, az út folyamán a legszerencsésebb előjelekkel magára vállalva e nevet, a debreceni otthonokat és a Múzsáknak ezt a szilárd lakhelyét, a legkiválóbb tudományok és humanista tanulmányok iránt nyiladozó értelem tanúbizonyosságát, jelenlétével és isteni kegyelmű lényével megajándékozta. Vallásos kegyelettel /állított/ emlékjel². Debrecenben 1852. június 19-én.)³

A bonyolult nyelvezetű, egyetlen mondatba fogalmazott szövegből az derül ki, hogy a város mennyire igyekszik alkalmazkodni az abszolutizmushoz (Barta 1997, 17 sk.). Már 1851-ben a városi tanácsülés elhatározta Ferenc József születésnapjának megünneplését. A tanács tagjai a Szent Anna templomban végighallgatták a misét, majd utána a Nagytemplomba mentek át istentiszteletre. Igazi reprezentánsa ennek a magatartásnak Szoboszlai Pap István volt, a református egyház superintendense. A forradalom melletti kiállása miatt eltiltották a püspöki cím használatától, mégis lojalitást tanúsított az önkényuralommal szemben, hogy ezzel enyhítse a városra nehezedő nyomást. Ez a vágy megfogalmazódik a feliratban is.

A felirat felavatására két év múlva került sor, mely alkalomból Szoboszlai Pap István mondott beszédet, ami nyomtatásban is megjelent a következő címmel: „Szoboszlai Pap István, Alkalmi Beszéd, melyet az 1852-dik évi Június 19-kén császári királyi legmagasabb látogatással boldogított helv. hitv. debreczeni Főiskola Könyvtárában e rendkívüli szerencse emlékezetére emelt márványtáblának ünnepélyes leleplezése alkalmával, 1854. június 19-én elmondott Szoboszlai Pap István, csász. kir. Tanácsos, helv. hitv. tiszántúli Superintendens.” A nyomtatvány a negyedik oldalán tartalmazza a felirat szövegét is, és lábjegyzet-

² A *sacrum* szent áldozatot jelent, az *emlékjel* értelmezést Szoboszlai Pap István használja 1854-es avatóbeszédében.

³ Köszönöm feleségemnek, Darab Ágnesnek a fordításban tett javításait.

ben a következő megjegyzést: A felirat Főiskolai bölcseleti Tanár Vecsey József Úr műve.

Városunk református emlékei közül az egyik legkülönlegesebb a gályarabok emlékműve. A megörökített esemény 1676-ban történt, a megörökítés pedig 1895-ben. Az emlékművet De Ruyter admirális tiszteletére állították, aki 26 magyar protestáns prédikátort szabadított ki a rettenetes gályarabságból, illetve várfogságból.⁴ 1675-ben Hollandia a Földközi-tengerre küldte De Ruytert, aki 1676. február 11-én Nápolyba érkezett. Itt értesült arról, hogy a pozsonyi vértörvényszék áldozatai közül még 24-en életben vannak, és a nápolyi gályákon raboskodnak. Ezek a szerencsétlenek az ellenreformáció áldozatai voltak, mely során az ország minden részéből összegyűjtötték a reformáció vezető alakjait, és Pozsonyban véstörvényszék elé állították őket. Az ítélet kegyetlen volt: 30 közülük gályarabságra, 2 pedig börtönbe került. De Ruyter megérkezésekor rögtön érdeklődött utánuk, s határozott fellépésekor a nápolyi alkirály jónak látta, ha a rab prédikátorokat azonnal szabadon bocsátja. A kiszabadultak hálálkodását De Ruyter a tőle megszokott szerénységgel visszautasította, s magát csak Isten esz-közének nevezte.

Emlékműve a Nagytemplom mögötti parkban található, rajta e latin felirat:

MONVMENTVM MINISTRORVM VERBI DIVINI QVI PRO FIDE AC
LIBERTATE
EVANGELICA E HVNGARIA AD TRIREMES NEAPOLITANAS
DEPORTATI SVNT.

(Az isteni ige szolgáinak emlékműve, akik a hűségért és az evangélium szabadságáért Magyarországról egy nápolyi három evezősoros hajóra lettek száműzve.) Az obeliszkszerű emlékmű mind a négy oldalán feliratok olvashatók. Egyrészt fel vannak sorolva a kiszabadítottak nevei, az emelés időpontja (1895), valamint a megtörtént esemény pontos dátuma (1676. febr. 11.). Másrészt megtudjuk állítójának nevét is, aki özv. Hegyi Mihályné volt.

Szintén a református emlékek közé tartozik, de már a 20. század első felében a Kollégium külső falán látható emléklapettek egyike. Rajta magyarul olvasható, hogy minek az emlékét őrzi: "A helvétiai reformátorok emlékezetére emelte Zwingli halálának 400. éves évfordulóján hitvalláshoz ragaszkodó magyarok nevében az országos református presbiteri szövetség." A plaketten Zwingli arcképének reliefje, valamint a következő latin felírás látható: POST TENEBRAS LVX. Jelentése: Az árnyék után a fény. Ez szimbolikusan arra utal, hogy a katolicizmus sötétsége után a református vallás világossága következik.

⁴ De Ruyterről bővebben ld. Antal Géza: De Ruyter Mihály emlékezete. Pápa 1926. és Pusztai Gábor: Michiel de Ruyter. Budapest 2009.

Ez a reformáció elterjedése idején jelmondattá lett. A genfi reformátorok emlékművén szintén ez olvasható. Zwingli a reformáció kiemelkedő alakja volt. Eszméi a Lutherrel is folytatott viták során formálódtak ki. Az ő elvei voltak a legnagyobb hatással magyar, s így a debreceni reformátusokra is, még ha a magyar reformátusokat kálvinistáknak nevezik is.

1938-ban a református Kollégium fennállásának 400. évfordulóját ünnepelte. A nagyszabásúnak tervezett ünnepségek kicsit szerényebben valósultak meg az ország-gyarapítás eseményei miatt (Csohány 1988, 278). Az ennek alkalmából készült feliratok minden esetre arról vallanak, hogy a latin még tartja pozícióját az ünnepi alkalmakkor, de kiegészítésként megjelenik mellette a magyar fordítás is. A jubiláló Kollégium keresztépületének homlokfalába márvány emléktáblán, melyet a magyar református egyház címerének és a debreceni Kollégium pecsétjének megnagyobbított bronz domborműve díszít, a következő latin és magyar nyelvű szöveget örökítették meg:

SOLI DEO GLORIA!

DEI CLEMENTIA HOC LOCO STAT VIGETQUE COLLEGIUM AB ANNO 1538, IAM QUATTUOR INTEGRA SAECULA POST EA RELINQUENS. DE MEDIO SAECULI XVI. AD REFORMATIONEM HELVETICAE CONFESSIONIS SE ADIUNGIT. SCHOLA FIT STUDIORUM SUPERIORUM. ANNO 1660 IN GREMIUM SUUM ACCIPIT ACADEMIAM MAGNO-VARADINO EXULEM. CURSUS DISCIPLINARUM PHILOSOPHIAE, IURISPRUDENTIAE ATQUE THEOLOGIAE A MEDIO SAECULI XIX. IN FACULTATES ACADEMICAS PROMOVET. HARUM MUNERA TRANSLATA SUNT IN HEREDITATEM UNIVERSITATIS REGIAE HUNGARICAE DEBRECENIENSIS, CONDITAE SECUNDUM LEGEM ART. XXXVI. ANNO 1912. LATAM, INAUGURATAE ANNO 1914. MENSE SEPTEMBRI, QUAE ETIAM FACULTATE MEDICINAE AMPLIFICATA EST. UNIVERSITAS IPSA INTRA HOS MUROS FLOREBAT, DONEC ANNO 1932. IN AEDEM SUAM MIGRAVIT. COLLEGIUM AUTEM HOC VIVIT DIUTIUS, INSERVIENDO STUDIIS SUPERIORIBUS IN SEMINARIO VERBI DIVINI STUDIOSORUM, IN INSTITUTO PAEDAGOGICO ATQUE IN ALUMNEO AUDITORUM IURISPRUDENTIAE ET MEDICINAE, NIHILOMINUS FOVENDO SCHOLAS SUAS INFERIORES.

ERECTUM DIE 4. MENSIS OCTOBRIS ANNI 1938. FESTIS IUBILARIBUS COLLEGII ANNUM AETATIS SVAE QUADRINGENTESIMUM AGENTIS.

EGYEDÜL ISTENÉ A DICSŐSÉG!

E HELYEN ÉL 1538 ÓTA NÉGY ÉVSZÁZADON ÁT MEGSZAKÍTATLANUL A DEBRECENI KOLLÉGIUM, MELY A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL KEZDVE A HELVÉT IRÁNYÚ REFORMÁCIÓHOZ CSATLAKOZIK, S FŐISKOLÁVÁ LESZ, MAJD 1660-BAN A TÖRÖK ÁLTAL ELFOGLALT NAGYVÁRADRÓL MENEKÜLŐ FŐISKOLÁT MAGÁBA OLVASZTJA. A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL AZ ADDIG EGYMÁSRA KÖVETKEZŐ FILOZÓFIAI, JOGI ÉS THEOLÓGIAI TANFOLYAMAI EGYMÁS MELLÉ RENDELI THEOLÓGIAI, JOGI ÉS BÖLCSESZETI AKADÉMIÁKKÁ FEJLŐDNEK, MAJD AZ 1912-KI XXXVI. TÖRVÉNYCIKK ÁLTAL ALAPÍTOTT ÉS 1914 SZEPTEMBERÉBEN MEGNYÍLT DEBRECENI M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM ÁTVETTE A HITTUDOMÁNYI, JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARRAL KIEGÉSZÍTETTEN, S AZ EGYETEM E FALAK KÖZÖTT ÉLT AZ ÚJ KÖZPONTI ÉPÜLETBE 1932-BEN TÖRTÉNT KIVONULÁSÁIG. A KOLLÉGIUM A FELSŐOKTATÁSI NEVELŐ FÖLADATÁT A REFORMÁTUS LELKÉSZKÉPZŐINTÉZET, A REFORMÁTUS TANÁRKÉPZŐ-INTERNATUS, JOGÁSZ ÉS ORVOSNÖVENDEKÉK RÉSZÉRE LÉTESÍTETT INTERNATUS, ÚTJÁN TÖRETLENÜL TOVÁBBRA IS FOLYTATJA ALSÓBB TAGOZATAIVAL BÉKÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSSEN ISTEN DICSŐSÉGÉRE.

EMELTETETT 1938. OKTÓBER 4-ÉN A KOLLÉGIUM NÉGYSZÁZÉVES JUBILEUMA ÜNNEPÉN.⁵

Ekkor készült el a márványtábla fölött a belső udvarban, az épület oromzatán olvasható felirat is:

ORANDO ET LABORANDO

A közismert mondás (imádkozva és dolgozva vagy imával és munkával) a diákságot hitbuzgalomra és munkára szólítja fel, még hozzá nem imperativusszal, ahogy a jelmondat bencés rendi előzménye, hanem gerundiummal, melynek már a képzése is olyan nehéz, mint a kollégiumi diákok tűzoltó dorongja. A hitbuzgalom önmagában nem elég, cselekedni, dolgozni is kell, mégpedig nem parancsra, hanem belső igényből és meggyőződésből.

⁵ A leírás a Theologiai Szemle 1939 (XV.) 2. szám, 184 oldalán olvasható szöveg alapján történt. (A lelőhelyet Szabadi István levéltárigazgató úrnak köszönöm.) A tábla elhelyezésének magassága és a megkopott festés miatt ugyanis alig olvasható, sorkiosztása sem állapítható meg.

Ugyancsak a jubileumi eseményre készült az épület második emeletére, az Oratóriumhoz vivő lépcsőházának falán egy hatalmas freskó. Készítője Gáborjáni Szabó Kálmán, festőművész volt (Csohány 1988, 273; G. Szabó Botond 1988, 385). Rajta a kollégiumi diákok a könyveket mentik az égő Kollégium épületéből. A kép alsó részén ez olvasható:

DEBRECINENSIS SIGILLVM COLLEGII REFORMATORVM

(A reformátusok debreceni kollégiumának pecsétje)

Ezen köriratban olvasható még az *Orando et laborando*, és ezen kívül néhány héber betű, melyek Jahwe nevét alkotják.

Végül a Déri Múzeum épületéről kell még szót ejtenünk. Felépítésére csak az 1920-as évek végén került sor, amikor Déri Frigyes, gazdag bécsi selyemgyáros, nagy értékű gyűjteményt ajándékozott a magyar államnak azzal a kikötéssel, hogy azt Debrecenben helyezik el. Ennek oka az lehetett, hogy Debrecen a legmagyarabb város hírében állott, másrészt pedig múzeuma még nem volt, míg egyeteme igen. Az épület 1928. tavaszára lett kész, rendeltetésének pedig 1930-ban adták át ünnepélyes keretek között. Homlokzatán latinul a következő jelmondatok vannak felírva:

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE. (A történelem az élet tanítómestere.)

ARS LONGA, VITA BREVIS EST. (A tudomány hosszú, az élet rövid.)

Az előző a történelmi ismeretek mindenkori jelentőségére figyelmeztet, az utóbbi pedig az élet bölcs kihasználására. Az első közmondás Cicero egy mondatából származik (De oratore 2, 9, 36), mely mondat a történelem sokféle fontosságára hívja fel a figyelmet: a történelem az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezet élete, az élet tanítómestere, a régiség hírnöke (Tosi 1991, nr. 361). A második közmondás Hippokratész aforizmájának latin változata, mely Senecánál (De brevitate vitae I. 1.) maradt fenn (Tosi 1991, nr. 165).

Megismerkedtünk tehát latin nyelvű feliratainkkal, s közben városunk ezekhez kapcsolódó emlékezhelyeivel is. Ezek az emlékek felidéznek előttünk Debrecen virágzó múltját, bemutatják legfontosabb épületeit és fejlődésének előmozdítóit, s egyben megismerjük a latin nyelv szerepét városunk, valamint hazánk történelmében is. Az egyház, a felsőbb oktatás és a hivatalos közélet sokáig szinte kizárólag ezt a nyelvet használta. A latin ma sem tűnt el, hisz a tudományokba, a művészetekbe, vagyis a kultúrába beépült, összeforrt vele, s mint ilyen él tovább.

Felhasznált irodalom:

- Barta János: *Debrecen az abszolútizmus korában (1849-1867)*. In: Debrecen története 3. 1849–1919. Szerk. Gunst Péter. Debrecen 1986.
- Csohány János: *A korszakváltások évszázada (1849–1950)*. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Budapest 1988.
- G. Szabó Botond: *A Kollégium épületeinek története*. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Budapest 1988.
- Gesztelyi Tamás: *Debrecen szellemisége a város latin nyelvű feliratainak tükrében*. In: A reformáció, mint európai debreceni nemzeti érték. Hol a helyünk Európában? Professzorok az Európai Magyarországért Tanulmányok VI. Debrecen – Budapest, 2008, 51–66.
- Liszt Nándor – Sümeghy József: *Debrecen katolikus múltja és jelene*. Debrecen 1930.
- Lósy-Schmidt Ede: *Hatvani István élete és művei 1718–1786*. Debrecen 1931.
- Sőregi János: *Vezető a debreceni Déri Múzeumban*. Debrecen 1930.
- Szűcs István: *Szabad királyi Debrecen város történelme*. 1–3. Debrecen 1871–73.
- Renzo Tosi, *Dizionario delle sentenze latine e greche*. Milano 1991.